

NATURSTEN

GRAVVÅRDAR



GRAVVÅRDAR

Detta häfte "Grawårdar" ingår i Sveriges Stenindustriförbunds "En handbok om - Natursten".

Följande delar ingår:

- Allmänt
- Terminologi & toleranser
- Inomhus
- Skötsel inomhus
- Fasader
- Utemiljö
- Restaurering
- Grawårdar

I detta häfte refererar vi till vissa av ovanstående delar.

För aktuell information:

www.sten.se



Sveriges Stenindustriförbund
Industrigatan 6, 291 36 Kristianstad
044-20 97 80
info@sten.se
www.sten.se

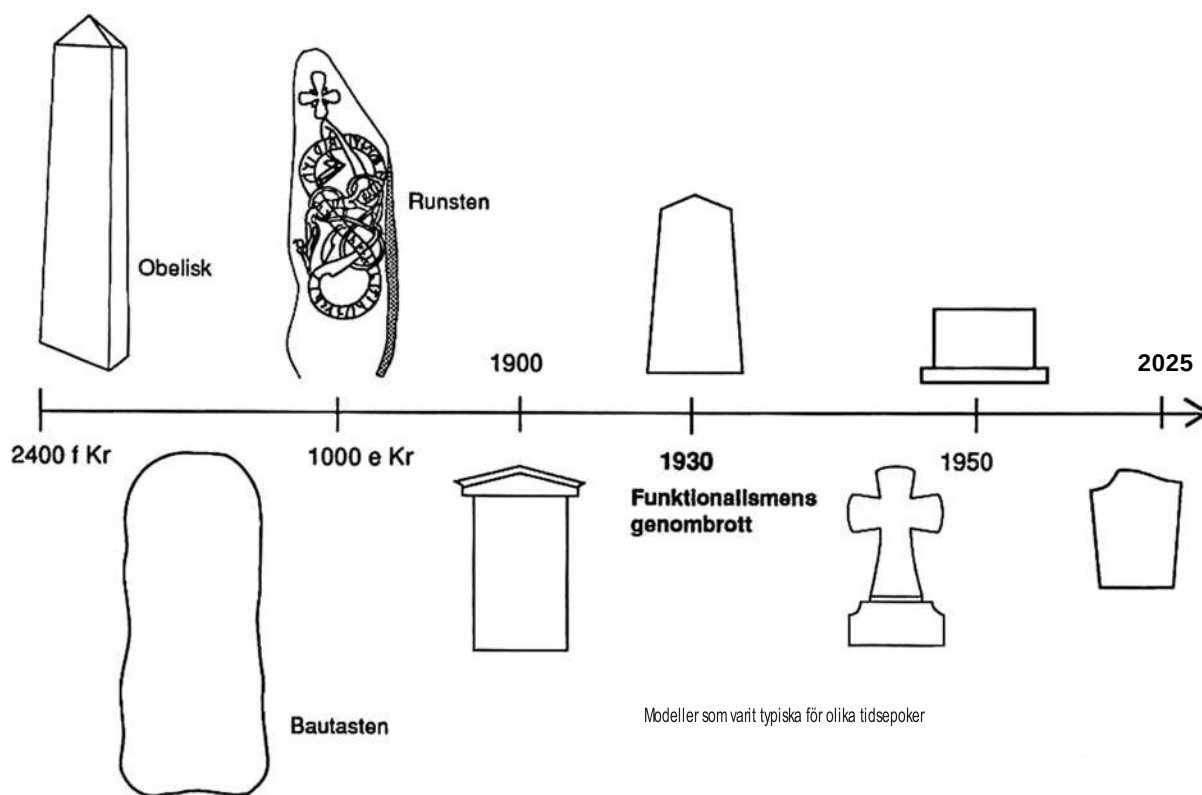
Producerad av Sveriges Stenindustriförbund
© Sveriges Stenindustriförbund 2025. Foto
Bertil Knoester, Roland Aronsson, Kai
Marklin m fl

Reviderad oktober 2025

INNEHÅLL

1	UTFORMNING	2
2	MONTERING	16
3	RENGÖRING OCH UNDERHÅLL	17
4	TEXTKOMPLETTERING	20
5	RENOVERING, RESTAURERING, OMARBETNING, ÅTERANVÄNDNING	21
6	GRAVVÅRDEN - I HISTORISKT PERSPEKTIV	22
7	ORGANISATION, LAGAR OCH BESTÄMMELSER	26

1 UTFORMNING



Gravvårdarnas utseende varierar stort. Det är naturligtvis mycket beroende av vid vilken tid den har tillverkats. Teknik, hantverksskunnande, materialförekomst, transportmöjligheter m.m. har haft en stor betydelse vid utformningen. Detta ger oss också möjlighet att kunna fastställa en stens ålder och härkomst. Besöker man en begravningsplats kan man i kvarteren följa "årsringarna" i ett historiskt perspektiv.

Vårdens utformning kan indelas i följande avsnitt:

- form och storlek
- färg och material
- bearbetning
- texten med val av typsnitt och innehåll
- dekorer och symboler
- utsmyckning av vård och gravplats

Dessa påverkar i stor utsträckning det framtida utseendet, åldrandet och underhållet.

Variationsmöjligheterna är oändliga och ger den enskilde stora möjligheter att efter egen känsla, fantasi, kreativitet och med hjälp av rådgivare och hantverkare forma en personlig gravvård.

Det är viktigt att alla personliga önskemål framkommer, liksom att lokala traditioner, etniska och religiösa hänsyn är kända, för att på ett värdigt sätt kunna förverkliga den slutgiltiga utformningen.

Vid tillverkning av en gravvård finns alltid proportion och harmoni med som en grundläggande faktor. Upplevelsen av vården skall vara i balans. Balansen ska finnas i vårdens slutliga utseende och finnas sammantaget mellan form och proportion samt dekor, text, textstil, textutformning och övrig utsmyckning.

Proportionen har en grundregel som ofta återkommer nämligen det "Gyllene snittet". Gyllene snittet är en proportionsbeteckning som har en historia sedan snart 6000 år och som genom hela historiens alla kulturer varit normgivande i arkitektoniska och konstnärliga sammanhang. Det Gyllene snittet konstruerades med passare och linjal av Pytagoréerna för ca 2500 år sedan, men denna proportion var känd långt tidigare. Bland annat har den uppmätts i Kung Wadjis gravvård i Egypten från ca 3900 år f.Kr.

Gyllene snittet är förhållandet mellan bredd och höjd enligt formeln $m/M = M/(m+M)$ där "M" står för det längre måttet och "m" för det kortare måttet. Förhållandet gäller såväl höga som låga stenar. Måttförhållanden stämmer ungefär med några av våra vanligaste storlekar: 80 x 50, 90 x 55, 100 x 60 cm. Gravården och gravplatsens utformning ska vara i balans och ta stor hänsyn till miljön i gravkvarteret och begravningsplatsen.

1:0 GRAVANORDNINGENS BENÄMNINGAR

LIVSTEN – är den oftast textförsedda stående delen av en gravanordning. Kan också kallas textsten eller överstycke.

SOCKEL – synlig del av grundläggning under livsten. Kan vara en eller flera på varandra i en gravanordning.

DOLD SOCKEL – sockel under mark av sten eller betong.*

KAPITÄL – är en del av en gravanordning, monterad ovanpå livstenen och eventuella pelare.

PELARE – oftast runda eller fyrkantiga, ibland med profiler. Monteras oftast två – en på vardera sidan av livstenen.*

BLOMLIST – är ett tillbehör till gravanordningen som omger planteringsytan framför livstenen. Den är oftast tillverkad av sten och kallas ofta kantsten.

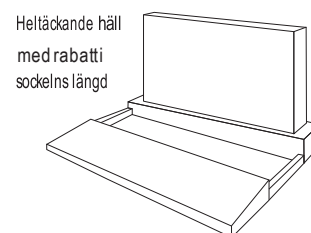
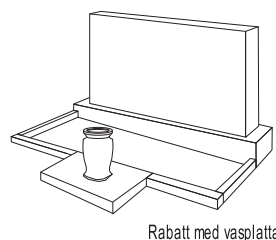
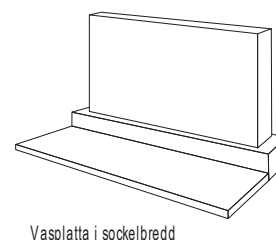
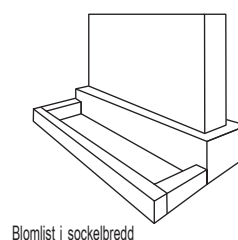
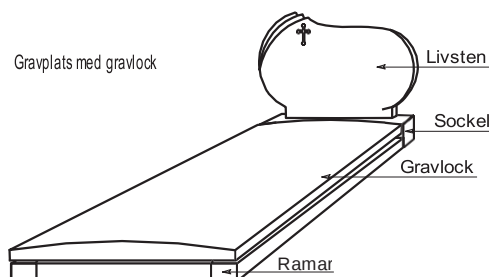
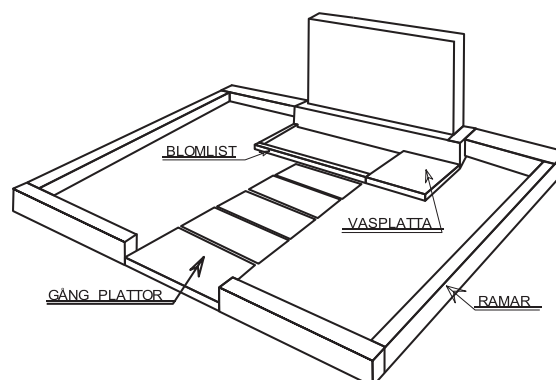
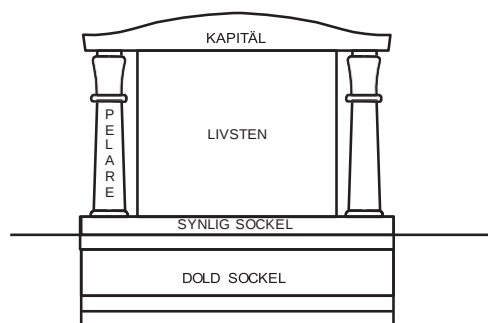
RAMAR – Kantstenar som omger hela eller delar av graven.

GRAVLOCK – är ett lock som läggs på en gravram för att innesluta gravbädden helt eller delvis. Ett gravlock kan också förses med text.

VASPLATTA – En häll som monteras plant för att ställa vas eller annan gravsmyckning på gravplats eller i rabatt. Ofta ersätter vasplattan planteringsytan.

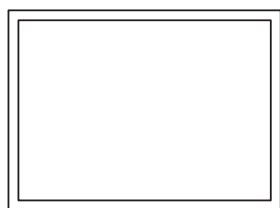
SOCKELVASPLATTA – En häll som monteras plant som ersättning för planteringsytan eller del av denna och där livstenen monteras baktill stående på sockelvasplattan

GÅNGPLATTA – används innanför ramanläggning i exempelvis singel eller gräsmatta för att kunna gå fram till gravvården eller rabatten närmast våarden

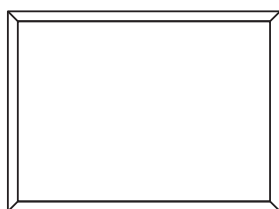


LÄNGDPROFILER :

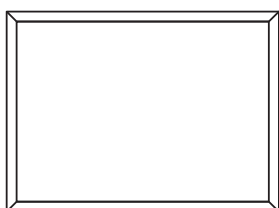
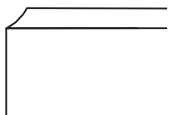
- VINKELHAK
- HÅLKÄL
- FAS
- KVARTSSTAV (2 v-hak + halvpost)
- REPLIST



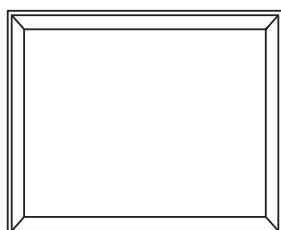
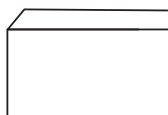
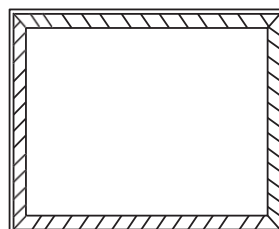
VINKELHAK



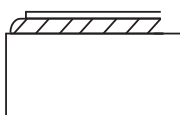
HÅLKÄL



FAS

KVARTSSTAV
(med 2 vinkelhak)

REPLIST

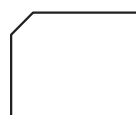


HÖRNPROFILER:

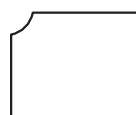
Rundhörn



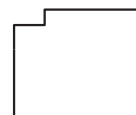
Fashörn



Hålkålshörn



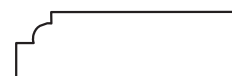
Vinkelhak



Vinkelhak, dubbla, med rundad överkant



Kvartsstav (med 2 vinkelhak)



BREDD – bredd på gravvård i textens förlängning, eller yttermått på sockel, blomlist- eller ramomfattning.

T – anger textplattans bredd.

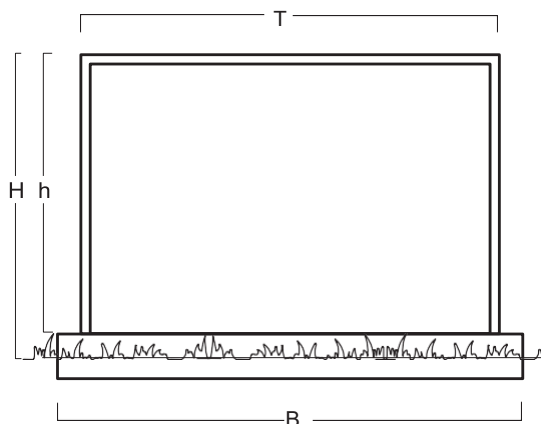
B – anger totalbredd – största synliga bredd

HÖJD – höjd över mark inklusive eventuellt synliga socklar, kapitäl etc.

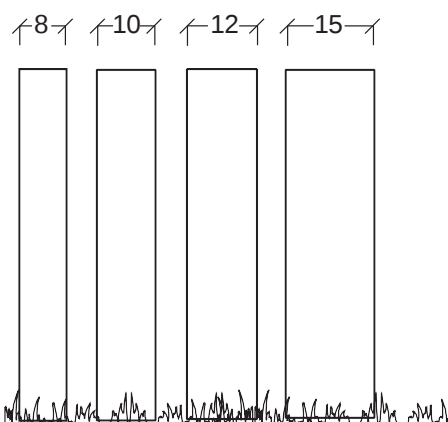
H – anger totalhöjd över mark

h – anger livstenens (textplattans) höjd.

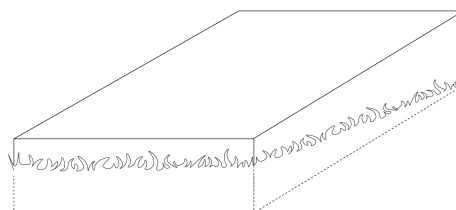
DJUP – räknas från framkant till bakkant på gravhäll – (yttermått).



TJOCKLEK – anger stenplattans tjocklek.



LUTNING – anger en gravhälls lutning på hällens översida. Exempelvis 8/15 – hällen lutar då 7 cm och framsidan respektive baksidan är rak (lodrät) – tjockleken är då minst 15 cm.



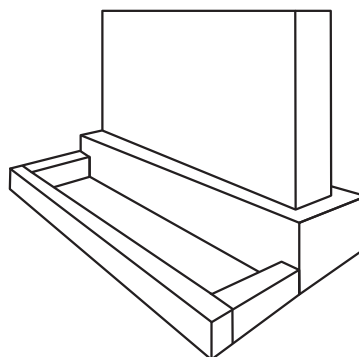
RAM OCH BLOMLIST – yttermått

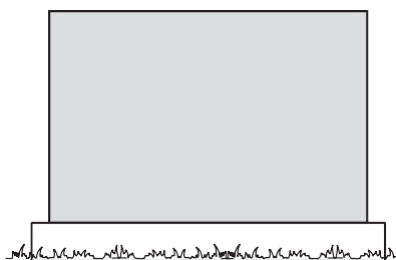
Bredd – framsidans bredd

Djup – från framkant till bakkant

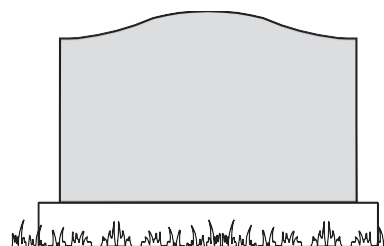
Tjocklek * höjd – listens eller ramens tjocklek respektive höjd

(kan även anges i antal/dimension = x st/b*h*tj)

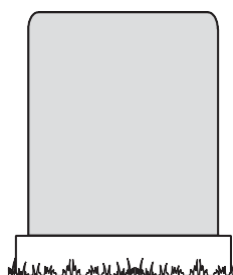




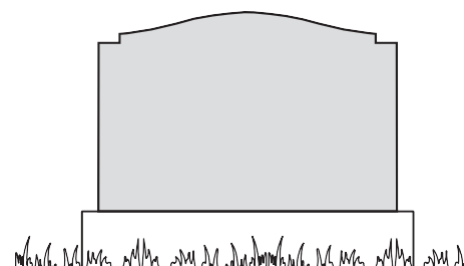
Vård med raka kanter



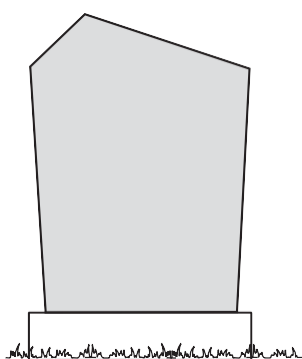
Vård med raka kanter och böjd topp



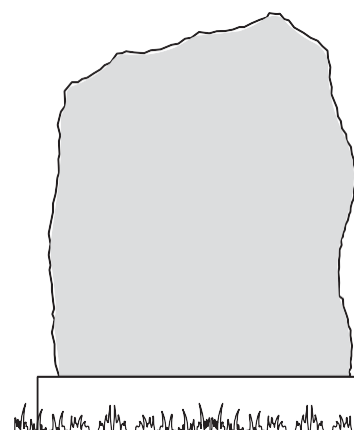
Vård med raka kanter och hömprofil



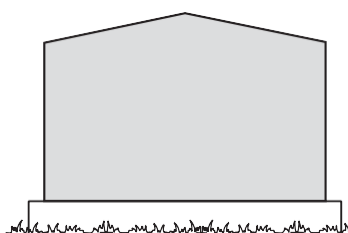
Vård med raka kanter och böjd topp med hömprofiler



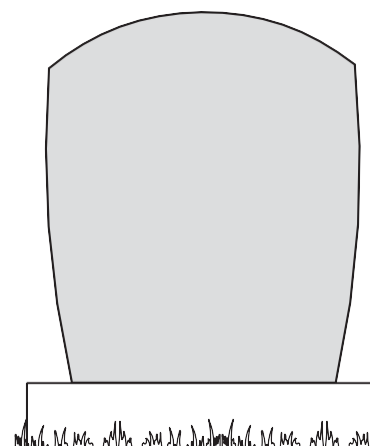
Vård med raka lutande kanter och bruten topp



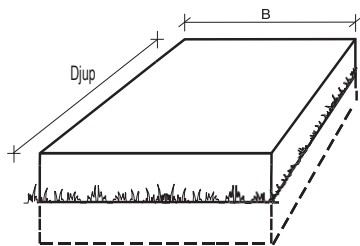
Vård med fri form



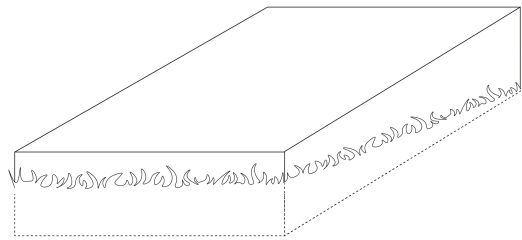
Vård med raka kanter och bruten topp



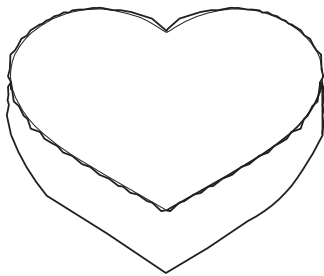
Vård med profilerade kanter och topp



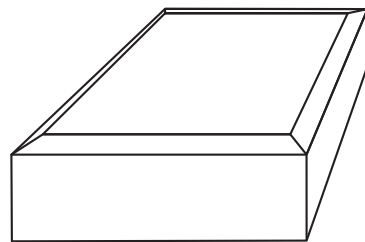
Häll med raka kanter



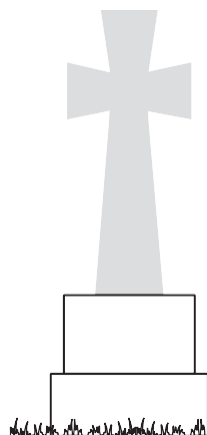
Häll med lutande översida



Häll med fri form



Häll med inramande längdprofil



Kors

1:1 FORM

Vårdens form kan indelas i olika grupper efter sin form och proportion – dels i:

- geometriska former (ensamma och i kombinationer)
 - fria former (bågiga, böjda, oregelbundna etc.)
- dels i:
- höga smala
 - låga breda
 - liggande stenar eller hållar

I Sverige har gravvårdens utveckling i formhänseende varierat genom historien. Efter hållristningarna kom våra vikingastenar eller bautastenar och skepps-sättningar – höga ofta smala klippblock som restes överallt, där vikingarna drog fram. Från den första kristna tiden är lämningarna mer sparsamma men från 15-1600 talen börjar exemplen bli mer talrika. Den tekniska utvecklingen och den sociala och politiska förändringen kan följas tydligt från början av 1800-talet och upplysningstiden, genom industrialiseringen, funktionalismens genombrott kring 1930 och fram till nutid.

1:2 FÄRG OCH MATERIAL

Råmaterialen bryts och har brutits i så gott som hela landet med tyngdpunkten i Götaland och Svealand. Olika färger och kvalitéer gör att dessa förädlats och spritts inom landet och internationellt.

Ofta har enstaka stensorter varit dominerande inom ett område, vilket är naturligt med hänsyn till lokala fyndigheter och hantverkare samt kostnader för transporter etc.

Historiskt kan lokala stensorter följas på äldre gravkvarter och begravningsplatser. Särskilt tydligt är detta i regionala områden såsom Öland och Gotland med sina egna stensorter och detta kan exemplifieras på många andra håll.

En viss import av granit förekommer företrädesvis från Finland och Norge. Detta beroende på stensorternas speciella färg- och kontrastegenskaper.

Gravvårdar i andra material förekommer i mindre omfattning. Det vanligaste materialet förutom sten har varit metall. Då som smidda eller gjutna gravvårdar där det funnits tradition och duktiga smeder eller ett lokalt järnbruk i trakten. I Småland finns många gjutna gravvårdar från 1800-talet. Dessa är tillverkade på bl.a. Huseby bruk. Ett annat exempel är smidda Ekshäradskors i Värmland. Träkors och ”gravbräda” har varit vanligen förekommande i historien, främst för ”vanligt folk”. Idag förekommer gravvårdar i trä i mycket ringa omfattning. Även andra alternativa material förekommer idag.

Ett stenmaterial för gravvårdar bör besitta goda egenskaper för att vara attraktivt, ha en lång livslängd och motstå påverkan av sol, regn, blåst och nedfall av bland annat svavel och sot.

- Färg och kontrastegenskaperna är nog de mest påtagliga. Ju större kontrastegenskaper eller variation ett material har mellan olika bearbetningar, desto mer värdefullt anses stenmaterialet vara.
- Vattenupptagningsförmågan skall vara så låg som möjlig. (se Stenhandboken - Allmänt).
- Frostbeständighet och kemisk resistens är av betydelse för att motstå de nedbrytande egenskaper som finns i naturlig utomhusmiljö, exempelvis etablering av alger, lavar och mossor. Stenen bör också vara tålig mot skador vid hantering etc. Förenklat kan stenmaterialet i gravvårdarna indelas i två huvudgrupper: silikatsten och karbonatsten.

1. Silikatsten

Till silikatsten räknas stentyper, som huvudsakligen består av silikatmaterial (med SiO₂ som karakteristisk beståndsdel). Kännetecknande för dessa material är, att de består av ”sura” mineraler och tål därför sura medel relativt bra. De är också hårda och tål mekanisk påverkan relativt bra. Hit räknas vad som i dagligt tal betecknas graniter (granit, gnejs, kvartsiter, diabas, syenit), kvartsitskiffer och silikatbunden sandsten. Dessa stentyper är helt dominerande på svenska kyrkogårdar.

2. Karbonatsten

Karbonatsten, marmor, kalksten och kalciumbunden sandsten består huvudsakligen av karbonatmaterial (med CO₃ som karaktäristisk beståndsdel). Dessa består av basiskt material och är därför känsliga för sura medel. De är relativt mjuka, varför de i begränsad utsträckning tål mekanisk påverkan. Kalksten tål ej tösalt. Karbonatsten finns endast i begränsad omfattning på våra svenska kyrkogårdar.

1:3 YTBÄRBETNING

Bearbetning av stenens ytor skapar tillsammans med övrig utformning och utsmyckning av stenen de kontraster och effekter man önskar uppnå. Mörkare stensort ger oftast skarpare kontraster mellan olika bearbetningar medan ljusare stensort oftast ger en mjukare övergång. Se Stenhandboken – Ytbearbetningar för mer information och bilder.

Beskrivning av olika förekommande ytbearbetningar:

Polerad yta

Förekommer på granit, diabas och gnejs. Den polerade ytan framhäver kulören i materialet på det bästa sättet. En polerad yta skapas genom bearbetning med polersegment. Det är den jämnaste, mest motståndskraftiga och underhållsfria yta som kan erhållas på sten (slät speglande yta).

Finslipad yta

Kan förekomma på silikatmaterial samt rekommenderas för kalksten och marmor.

Andra benämningar är ”mattpolerad” (slät, ej speglande yta).

Grovslipad eller blästrad yta

Förekommer på silikatmaterial samt kalksten och marmor. Uppstår efter klingsågning där ytan antingen grovslipas och/eller blästras. Ytan är jämn, matt och småkornig. Detta är det standardutförande som normalt finns på kanter, baksidor, socklar, ramar och blomlistor.

Krysshamrad yta

Förekommer på silikatmaterial samt kalksten och marmor. Användes oftast på gravvårdar för att få fram god nyansbrytning mot andra ytbearbetningar för exempelvis profiler, texter, dekorer etc.

Ytan hamras med mejsel i en handhållen eller automatisk lufthammare oftast från en jämnt sågad yta till den karaktäristiska krysshamrade ytan. Graden, eller grovleken på ytan, skapas av verktyget ”krysshammaren”, som i grovlek går från grad 0 till grad 5 beroende på användningsområde, i vissa fall materialval och/eller det utseende man önskar.

I gravvårdssammanhang används oftast grad 3 – 5. Andra benämningar är *gradhuggen* och *finhuggen yta*.

Pikad eller spetsmejslad yta

Den grövsta graden, 0:an, kallas också ”*pikad*” eller spetsmejslad yta eller 0-huggen. Man använder här en spetsig mejsel och hugger upp en ruggig yta som kännetecknas av ljusa märken efter slagen med mejseln. Denna bearbetning används oftast till inramande effekter eller som ersättning för klov- eller råhuggen yta.

Mönsterhuggning – lågerhuggen

En äldre förekommande bearbetning med speciella verktyg för ytor på framför allt kalksten.

Bearbetningen skapar olika rut- eller räffelmönster av ytor, inramningar av kanter eller kring texter och dekorer.

Flammad yta

Ytan uppstår vid speciell flamningsprocess med en gaslåga som förs över stenytan. Stenkristallerna visar här sin naturliga lyster. Behandlingen ger en ton, som väl sammanfaller med materialets normala utseende vid kilad- eller råhuggen yta. Andra äldre benämningar är bränd eller rustik yta.

Råkilad yta

Naturlig råkilad yta är ett sedan länge använt för formning av granit. Mestadels används grå eller rödgrå graniter med god klyvbarhet. Även röda och ibland svarta graniter kan användas. De har i allmänhet sämre klyvbarhet varför stenarna blir tjockare och med grövre yta. Vissa gnejser och kvartsiter kan även kilas fram. Vid mindre storlekar så blir normalt Råkoppen (knölar och pottor) mindre. Vid större gravstenar får man tillåta större toleranser på ytan. Normalt på lämpliga stensorter är råkoppen ca 50-100mm på normalstora stenar. Vid specifika önskemål om råkoppens utseende bör man ta kontakt med tillverkaren om vad som är möjligt med hänsyn till valt stenmaterial och storlek på utförandet.

Klovyta

Naturlig råyta som förekommer på kalksten och skiffer.

Råarbetade kanter

Naturlig råyta som uppstår vid handhuggning (och/eller kilning) av gravvårdens kanter där kantjärn används, utgör en bra kontrast mot andra bearbetade ytor och har färg- och ytstruktur som liknar rå eller flammad yta.

Speciella bearbetningar

Det förekommer ibland speciella bearbetningar, som kan vara beroende på något speciellt material, unik hantverksmetod etc. Det kan också gälla att återskapa eller restaurera äldre gravvårdar med sina ursprung- lika (dåtida) hantverksmetoder.

1:4 TEXT – STIL, TEXTTYP OCH INNEHÅLL

Texten är en viktig del för att skapa enhet och harmoni med övrig utformning. Våra gamla runstenar kan bli förebild eller inspiratör för att kombinera stenens budskap och form till en estetiskt tilltalande helhet. Många faktorer inverkar vid utformning av texten. Naturligtvis betyder den personliga smaken och känslan mycket men också den tradition, som skapats på begravningsplatsen och inom gravplatsen och gravkvarteret, liksom bearbetning på vårdan samt bedömning av framtida underhåll m.m.

Våra kyrkogårdar återger en kulturell historia – i detta perspektiv är det av stor vikt att det sker en smakfull utformning av gravvården med framför allt dess texter, typsnitt och symboler liksom utföranden i övrigt. Utöver personlig smak behövs därför också en rådgivning från fackman.

Textens huvudbudskap är namnen – förnamn, efternamn och eventuella födelsenamn – födelse- och dödsdata. Viktigt är också födelse- och dödsort, härkomst, titel och hobby samt personliga omnämnanden m.m. Andra budskap är vackra ord, uttryck, sentenser från egen eller allmän poesi eller lyrik.

1:5 TYPSSNITT

Inom de flesta områden på gravvårdssidan sker förändringar långsamt, så är det också vid val av typsnitt och textutformning.

Influenserna för stilutformning har under historien kommit från kontinenten, men det var bokstavs-tecknaren Karl-Erik Forsberg, som mer än någon annan lade grunden till nutidens moderna stilar inom svensk stenindustri.

Ursprunget för texter på gravvårdar är, precis som vid tryck, de klassiska stilarna. Från början var det endast i versaler för huvudbudskapet på stenen medan citat etc. kunde innehålla även gemena bok- stäver. Under senare år har olika skrivstilar kommit till större användning.

Antikva, som är den ursprungliga bokstavsformen, har lagt grunden för våra svenska stilsorter.

Texten utformad med egen skrivstil eller namnteckning (faksimil) ger budskapet och gravvården en egen och oafterhärmlig utformning.

Variationsrikedomen idag är stor! - Några av stilarna visas här nedan:

Stilprover

**A B C D E F G H I J K L M N
O P Q R S T U V W X Y Z**

**A B C D E F G H I J K L M N
O P Q R S T U V W X Y Z**

*A B C D E F G H I J K L M N
O P Q R S T U V W X Y Z
a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z*

*A B C D E F G H I J K L M N
O P Q R S T U V W X Y Z
a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z*

*A B C D E F G H I J K L M N
O P Q R S T U V W X Y Z
a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z*

1:6 TEXTTYPER

Försänkt text:

- *försänkt omålad* (blästrad) – användes nästan uteslutande för svart diabas, när textytan är polerad eller finslipad. Synbarheten av texten blir otidlig i fuktig väderlek.
- *försänkt målad* – färgen som används är en lackfärg i olika nyanser och kulörer. Vanligast är svart, silver eller gråvit men andra kulörer förekommer alltmer. Vid text med gråvit färg anpassas kulören efter färgen till den stensort den används till – ju mörkare stensort ju gråare färgnyans. OBS! Målad text kräver visst underhåll.
- *försänkt förgylld* – guldets karat har 23 karat och läggs i gul färg eller s.k. guldgrund. OBS! Förgylld text kräver visst underhåll (speciellt vid liggande stenar). Miljö mm påverkar hållbarheten.
- *försänkt djupblästrad* – Får genom sitt djup en skuggverkan som ökar dess tydlighet - kallas också djupförsänkt. Lämplig på matta, gradhuggna, flammade eller råa ytor.
- *försänkt efterhuggen* – efter gravering och blästring av texten hugges botten i texten med meisel så att kontrasten ökar och synbarheten vid exempelvis våt väderlek ökar.
- *försänkt fasetthuggen* (s.k. handhuggen eller V-huggen text)
- *förgylld fasetthuggen* – vid förgyllning av fasetthuggen text får guldets en ökad glans då ytan i textens botten är jämnare och reflexerna därmed ökar.

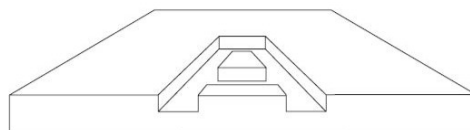
Upphöjd text:

- i band – texten lägges i band/rader med området runt om polerat.
- i ruta – texten eller textgruppen innefattas i en ruta som band ovan.
- friliggande text, där all polerad yta borttages och krysshamras som bottenytan ovan.
- Upphöjd polerad text, där ytan runt texten försänks ca 2 – 3 mm med bottenytan finhuggen krysshamrad (gradhuggen).
- upphöjd text, mer än 4 mm –
- upphöjd text med rå, finhuggen eller flammad översida på blästrad botten, oftast 5 – 6 mm hög.
- upphöjd kupörhuggen (grov- eller finslipad) text, ca 5 – 10 mm med ovansidan jämnslipad till grov- alt. finslipad mot finhuggen botten.

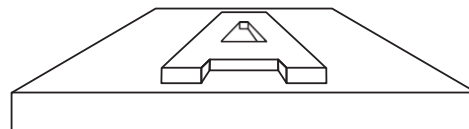
Metalltext

(brons, mässing, koppar, bly och eloxerad aluminium)

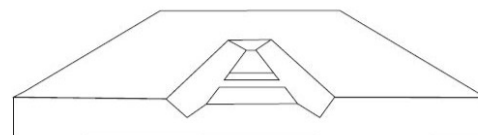
- blank obehandlad
- brun eller svartoxiderad
- grönoxiderad
- blankslipad
- blanklackad
- svartmålad
- förgylld
- naturpatinerad (ej slipad)



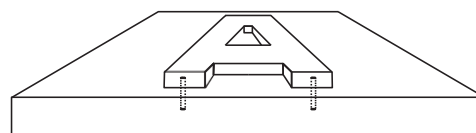
Försänkt text



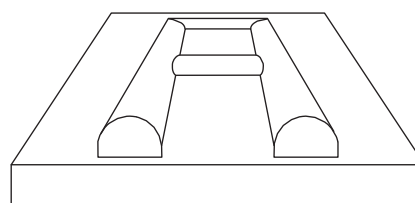
Upphöjd text



Försänkt fasetthuggen text



Metalltext



Upphöjd kupörhuggen text

1:7 TEXTUPPSTÄLLNING

Textens uppställning och disposition är viktig både för det budskap och den information som ges såväl för balans och estetik hos gravvården som för utformningen av vården och gravplatsen i dess helhet.

Historiskt var det alltid mannen, hufvaden och släktens överhuvud som kom först med titel och övriga personliga preferenser. Därefter följde hustrun eller makan och i förekommande fall barn etc. Med ökad jämställdhet har det skett en förändring så till vida, att allas namn nämns i sin helhet och att oftast den som avlider först också sätts överst. Förekomster som Familjegrav med endast familjefadern omnämnd har nästan helt försvunnit.

Namnen – förnamn och efternamn – skrivs enligt branschpraxis, med något högre bokstäver, normalt ca 20 % än övrig text. Därefter följer övriga uppgifter såsom datum och årtal, eventuella födelsenamn, titel eller hobby, boende- och dödsort, härkomst, personliga omnämnanden och upplevelser etc. liksom vackra ord, uttryck eller sentenser. (Vid exempelvis 40 mm hög text för namn kommer normalt övrig text att bli mellan 20 och 35 mm). Textstorlek anpassas efter stenens utformning.

Här följer några olika uppställningar, som kan anses spegla de senare årens vanligaste uppställningar.

HANS KARLSSON
*12.3 1927 +19.5 2003
ANNA KARLSSON
*11.6 1928 +3.11 2004
ORTHOLMEN

SVENSSON
JONAS HERTA
1924 – 1999 1926 - 2004
PÅBODA

Pedagogen
Hanna Hjelmheden
Född Fredriksson
f. Sveg 12/3 1932 - d. Falun 3/9 2004

Lisa
Henning
1929 - 2003

CARLSTRÖM
HARTVIG
*1916 +2001
HELMİ
*1919 +2004

1:8 VACKRA ORD, UTTRYCK OCH SENTENSER

För att ge ett extra värde åt gravvården tillfogas ibland några ord eller en sentens, som ger de anhöriga en särskild känsla eller uttryck för ett inre behov för att lättare kunna bearbeta sorg och saknad.

Kanske är det någon anhörig eller den avlidne själv, som författat något ord eller en sentens som betytt mycket för kretsen av de närmaste. Alternativt kan orden vara något, som den avlidne har upplevt, gjort eller utträttat. Uttrycket eller sentensen kan bli ett komplement till vårdens och gravplatsens yttre disposition för att skapa balans och harmoni.

Några vanliga ord och sentenser:

Vår älskade

Älskad - Saknad

Vila i frid

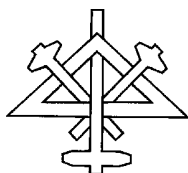
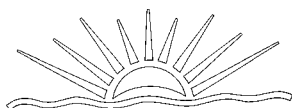
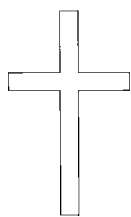
Ditt minne lever

Tack för vad du gav

Herren är min herde



Familjegravård med riklig information, Nättraby kyrkogård, Blekinge län.



1:9 SYMBOLER OCH DEKORER

Vårdens utformning kröns ofta med en symbol eller utsmyckas med olika dekorer för att ge framsidan en sammantagen helhet med vårdens och gravplatsens övriga utformning. Symbolerna kan också i bild uttrycka de anhörigas behov, känsla och respekt inför bearbetning av sorg och saknad.

Ordet SYMBOL kommer från grekiskan och betyder sammanfoga och var ursprungligen ett igenkänningstecken. Det kunde vara exempelvis en sönderbruten ring. Om två personer hade varsin hälft kunde den i ett annat sammanhang fogas samman och fungera som ett slags legitimering eller pass.

Idag har symboler smälts samman, sammanfogats till enheter. Symboler säger långt mer än vad texten någonsin kan göra.

Symbolspråket är internationellt, överbrygger tidsåldrarna och utgör en sammanfattning av årtusendens tänkande och människors drömmar. Den fulländade symbolen tillfredsställer alla aspekter av människan – hennes ande, hennes intellekt och hennes känslor. Symbolen är alltid en del av den verklighet den gör begriplig och samtidigt uttrycker den helheten.

Symbolerna speglar ofta den tid den representerar och den betydelse som exempelvis religion, etnisk eller nationell tillhörighet har.

I Sverige kan vi se, att gravvårdar från 1800-talet och början av 1900-talet hade övervägande kristna symboler med kors som den viktigaste och mest förekommande. Under senare år har natur, hobby, yrke etc. allt mer ökat i omfattning.

Liksom symbolspråket är internationellt är blomspråket också det. Eftersom blommor och växter idag utgör en stor del av dekorerna och symbolerna kan mycket av uttrycken på våra gravvårdar läsas med olika betydelse.

Våra landskap har sina olika symboler. Många olika sammanslutningar, ordenssällskap, liksom våra gamla hantverksyrken har sina symboler och emblem – ofta är dessa framtagna, långt tillbaks i historien, några under skråväsendets tid.

Det finns ett antal ”standardsymboler”, men givetvis går det att göra egna efter önskemål. Bearbetningsmetoderna kan vara samma som texten.

1:10 UTSMYCKNING AV VÅRD

Vården kan på olika sätt utsmyckas

- genom utformning med olika profiler, såsom topp, hörn- eller längdprofiler
- genom komplettering med sidostycken, kapitäl, pelare, mellansocklar, förlängning av sockel m.m.
- med skulpturer eller skulpterade ornament i relief utförda i samma stenmaterial, sammanfogade och/eller monterade på vården
- genom att olika utsmyckningar i annat material monteras på vården, exempelvis duva, fågel, kors, fjäril etc. i metall, glas, sten, konstmaterial som marmorit, keramik etc.



Utsmyckning monterad på gravvården

1:11 Utsmyckning av gravplats

En gravplats domineras av själva gravvården men den består också av en större eller mindre yta, som kan utformas och förskönas med enkla medel eller mer kostsamma attribut. Hur gravplatsen utformas är också beroende på vilken omfattning framtida skötsel ska ha. Att utforma gravplatsen så att gravskötseln minimeras eller platsen blir nästan helt underhållsfri är frågor, som bör diskuteras före beställning av gravvården.

Gravplatsen kan kompletteras och utsmyckas på olika sätt, dels genom anläggning med olika växter och planteringar, dels genom:

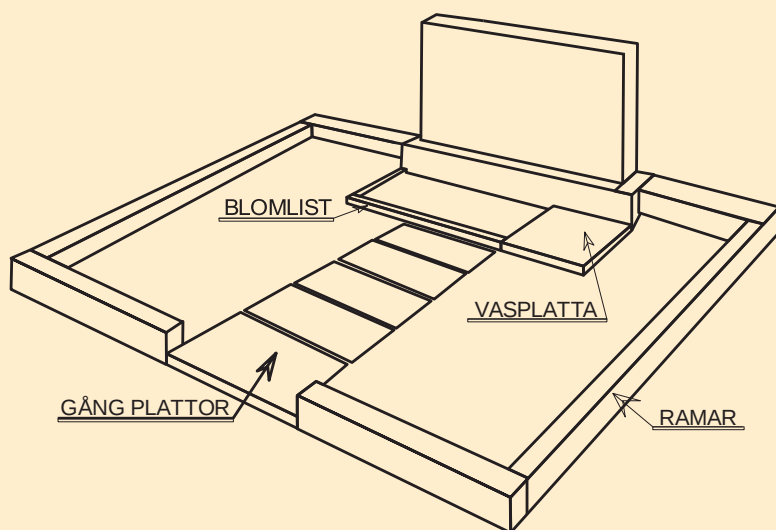
- anläggning av inramad rabatt med s.k. blomlist runt en planteringsyta
- inramning av gravplats med s.k. gravramar, där ytan inom gravanläggningen kan förses med inramade rabatter i variation med singel m.m.
- gångplattor på gravplatsen fram till gravvården
- vasplattor i kombination med rabatter och planteringsytor
- vaser och planteringsurnor
- planteringslådor – självvattnande – med eller utan inramningar
- ljushållare och ljuslyktor.
- gravlock över hela eller del av gravplatsen.
- anläggning av gravkammare
- anläggning av sarkofag
- inhägnad av gravplatsen med staket i kombination med rammar och stolpar.
- inhägnad av gravplatsen med kätting i kombination med rammar och stenstolpar.
- utsmyckning av gravplats med byst eller skulptur av den avlidne eller med ett konstverk för ren utsmyckning.

OBS! Utsmyckningen får ej påverka gravstens stabilitet.

1:12 TOLERANSER

Den tradition för tillverkning av gravvårdar som finns idag har formats från manuellt stenhantverk baserat på att utnyttja det stenämne som valts och som för tillfället varit tillgängligt. Detta har medfört en vid tolerans och acceptans av måttvariationer.

Av STEN och GRO rekommenderade måttoleranser:



Höjd, bredd och längdmått vid sågade och bearbetade ytor. Enligt Branschpraxis accepteras en avvikelse på +/- 2%.

Höjd, bredd och längdmått vid råarbetade tillsatta kanter. Enligt branschpraxis accepteras en avvikelse på +/- 5%.

Tjocklekar vid sågade och bearbetade ytor. Enligt branschpraxis accepteras en avvikelse på +/- 10%.

Tjocklekar vid råarbetade ytor. Enligt branschpraxis accepteras en avvikelse på +/- 10cm.

FRAMSIDA

		GRANIT GNEJS KVARTSIT								KALKSTEN				SANDSTEN		MARMOR			SKIFFER	
		Polerad	Finslipad	Blästrad	Flammad	Krysshamrad	Kryssräfflad	Räfflad	Råkopp (klovyta)	Slipad (endast sandsten)	Hvylad (endast kalksten)	Läger-, tandhugg.	Krysshamrad	Finslipad	Läger-, tandhugg.	Krysshamrad	Klovyta	Finslipad		
KANTSIDA, TOPPSIDA	Polerad	● ●																		
	Finslipad		● ●							● ●				● ●			● ●	● ●		
	Sågad																● ●	●		
	Blästrad	● ●	● ●	● ●	●	●	●	●		● ●	●	● ●	●	●	●	● ●	● ●	● ●		
	Flammad ¹⁾				●															
	Krysshamrad				●	● ●	● ●	● ●						●	●	● ●				
	Klovyta/Råkopp	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●		● ●			●	●	●				
BAKSIDA	Polerad	● ●																		
	Finslipad		● ●							● ●										
	Flammad				●															
	Blästrad	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	●	● ●	●	●	●	●	●		
	Krysshamrad					● ●	● ●	● ●	●				●	●	●					
	Klovyta/Råkopp	●	●	●	●	●	●	●	● ²⁾		● ●						● ●	● ●		
	SOCKEL	Polerad	● ●																	
Finslipad			● ●										● ●	●	●					
Sågad										●	● ●	● ●	● ●				●	●		
Blästrad		● ●	● ●	● ●	●	●	●	●	●	● ●		●	●	●	●	●	● ●	● ●		
Krysshamrad						● ●	● ●	● ●	●		● ●	● ●	● ●	●	●	● ●				
TEXTTYPER	Djupblästrad			● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●		
	Upphöjd	● ●	● ●	●		● ●				● ●				●			● ●	● ●		
	Försänkt förgylld	● ●	● ●								● ●	● ●	● ●	● ●			● ●	● ●		
	Försänkt målad	● ●	●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●	● ●		● ●	● ●	● ●	●	●	●	● ●	● ●		
	Försänkt V-huggen	● ●	●							● ●	● ●	● ●	● ●	● ●						
	Försänkt planhuggen	● ●	●							● ●	● ●	● ●	● ●	● ●						

1) rundad kant i kombination med flammad baksida

2) Endast vissa stensorter och beroende av dimension

Tabell över olika ytbearbetningar och texttyper på gravvårdar. Med utgångspunkt från lämplig ytbearbetning på stenens framsida kan bearbetning på kanter och texttyp väljas. Om man som exempel utgår från finslipad framsida på grå granit så kan man se att mycket lämpliga ytbearbetningar på kant- och toppsida är finslipad, blästrad och råkopp. Lämpliga texttyper är upphöjd, försänkt förgylld, försänkt målad, försänkt V-huggen samt försänkt planhuggen.

2 MONTERING



Gravvård monteras på synlig sockel efter grundläggning.

Äldre grundläggning och montering.

I äldre tider monterades monument och gravvårdar som s.k. jordfasta stenar ofta på frosthjort djup. De större stenarna och monumenten fraktades fram till platsen och placerades med underlägg i mitten och under toppen varefter det grävdes en håla under den del, som skulle ner i marken. När hålet var tillräckligt djupt vägdes stenen upp, kilades på plats och fixerades. Med enkla medel kunde man med hjälp av den tekniken hantera stora och imponerande stenar. Då inte vårdens markdjup var tillräckligt, förankrades och fixerades den sinnrikt med sten och grus.

För att undvika eller försvåra fuktvandring från marken upp i stenen monterades monumenten med tiden på en synlig marksockel. Mellan sockeln och monumentet placerades ofta tjärpapp eller blyplattor. Detta för att skapa en utjämning för bättre anläggning mellan stenyrtorna och en distans för att hindra fuktvandringen.

Basen på vården skulle vara kraftig för att stenen skulle stå stadigt med en rejäl anlaggningsyta mot sockeln. Någon ytterligare förankring eller fixering förekommer inte förrän under 1920 – 30-talen men då endast sporadiskt. Anledningen till detta var att man efter den s.k. ”funktionalismen” fick mindre och tunnare stenar, som inte hade tillräcklig yta

mot sockel eller hade otillräcklig förankring i marken. Tyvärr var förankringarna av vanligt järn, vilket har medfört många stora problem med rost, som efter ett antal år sprängt såväl sten som sockel. Dubbar i mässing och aluminium förekom också men hade tyvärr inte önskad hållfasthet.

Först under 1960 och 70-talen kommer allmänna krav på s.k. dubbning av gravvårdar. Anledningen var, att såväl besökare som kyrkogårdsarbetare skadades, när dåligt förankrade stenar föll. Det ställdes då krav från bl.a. yrkesinspektionen på att gravvårdarna måste förankras i marken och dubbning ske mellan i gravanläggningens ingående lösa delar.

En nästan hysterisk aktivitet startade med dubbningar på merparten av landets kyrkogårdar, tyvärr utan noggranna och genomtänkta instruktioner.

Inom stenindustrin och GRO, Gravvårdsfirmornas Riksorganisation, utarbetades det under 1970-talet riktlinjer till bestämmelser för dubbning och förankring av gravvårdar i samarbete med CGK, Centrala Gravvårdskommittén. Efterlevnaden av dessa var på många håll dålig. Det förekom stora variationer i monteringsätt, vilket omöjliggjorde en rationell hantering av monteringen. GRO föreslog därför CGK att omarbete de befintliga rekommendationerna för att få dem mer enhetliga.

Centrala Gravvårdskommittén (CGK)

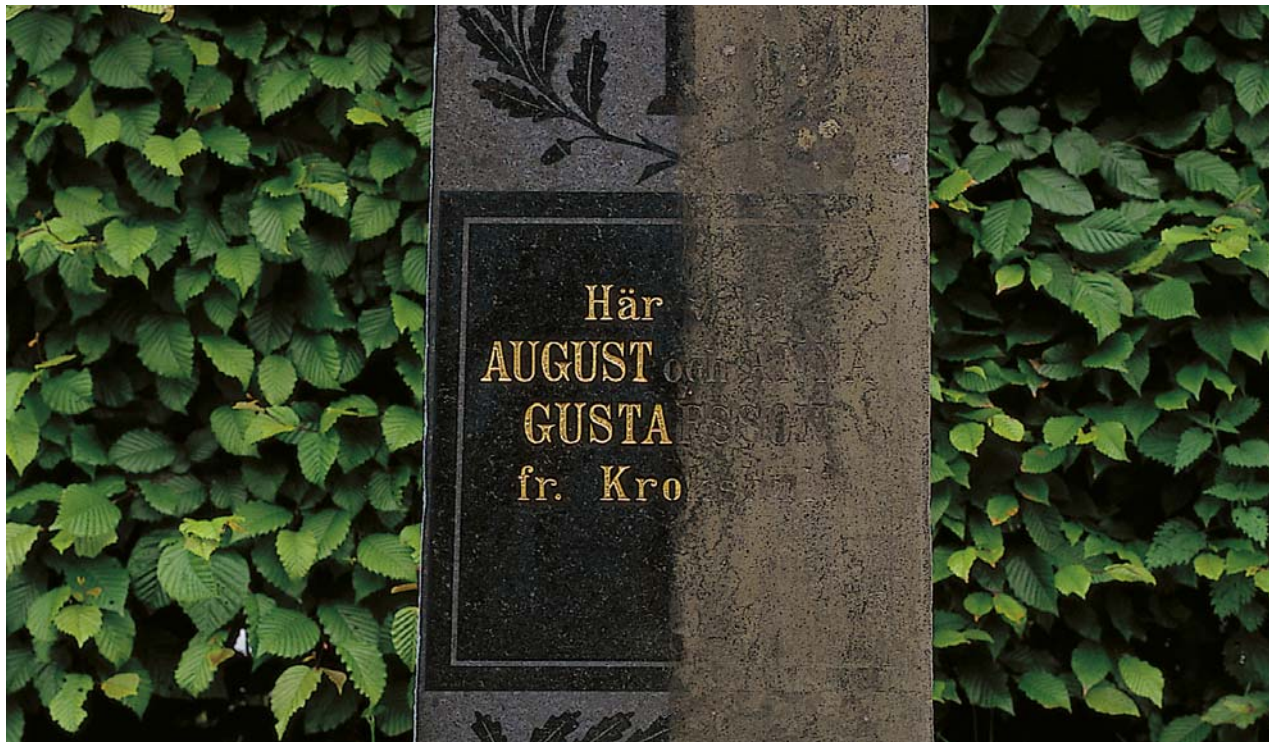
Under 2012 togs nya riktlinjer och rekommendationer fram avseende montering och kontroll av gravstenars stabilitet. Detta för att få en nationell standard för hur en gravsten bör monteras och kontrolleras.

Monteringsmetoden som används skall vara typprovad och intyg på denna typprovning skall vara inskickad till CGK. Dessa riktlinjer och rekommendationer gäller både vid montering av ny gravsten samt vid arbete med befintliga äldre gravvårdar. Målsättningen är att både äldre och nya stenar skall monteras enligt CGK:s rekommendationer och därigenom skapa en säkrare miljö för både personal och kyrkogårdsbesökare.

I CGK ingår följande organisationer:

Gravvårdsfirmornas riksorganisation Svenska Kyrkans arbetsgivarorganisation Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund Föreningen Sveriges Kyrkogårdschefer

3. RENGÖRING OCH UNDERHÅLL



En delvis rengjord och renoverad gravvård som visar "före och efter" arbetet.

Natursten är ett naturmaterial, som är beständigt och inte påverkas nämnvärt av tiden men ändå kräver aktsamhet och omvårdnad för att bibehålla sitt utseende och karaktär.

Kulturmiljölagen 4:e kapitel 11§ säger: I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så, att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

Gravvården är den primära och mest betydelsefulla enheten inom begravningsplatsen. En kulturgravvård är en sten, som klassats för detta i samband med exempelvis en så kallad kulturinventering av begravningsplatsen. Gravvårdar som är 100 år och äldre är nästan alltid att betrakta som detta men stenar äldre än 50 – 60 år bör hanteras med stor omsorg och försiktighet.

3:1 REGELBUNDEN RENGÖRING (TVÄTTNING)

Genom regelbunden (helst årligen) rengöring kan stenen behålla ursprungligt utseende och karaktär. Olika stentyper har olika känslighet för olika rengöringsmedel och metoder. Tag reda på vilken stentyp gravvården består av. **VIKTIGT! Grovt kan denna indelning göras: Silikat- och Karbonatsten. se sida 8.**

Karbonatsten (marmor och kalksten) se definition på sid. 8.

Äldre kulturgravvård, mer än 60 år, kontakta före-trädare för begravningsplatsen och förhör dig om gravvårdens status vid kulturinventeringen.

A. Allmänt om rengöring. *Förgylld och målad* text och dekor kan ta skada av rengöringsmedel och tvättning varför man måste iakttaga största försiktighet. Högtryckstvätt får inte användas. Använd med stor försiktighet en mjuk borste, rent vatten samt vid behov ett utspätt milt och neutralt allrengöringsmedel.

Tillämpa miljö/försiktighetsprincipen och använd så miljövänliga medel som möjligt. Tänk också på växtligheten vid graven. Använd därför inte medel, som skadar denna. Ur växtlighetssynpunkt är det lämpligt att utföra tvättning i fuktig väderlek – helst tidig vår eller sen höst.

B. Silikatsten. Denna är den i särklass vanligaste stensorten på svenska begravningsplatser. Silikatsten är mekaniskt och kemiskt stabil och tål de flesta rengöringsmedel. S.k. Allrent rekommenderas i första hand. För grövre ytor (rå, flammad, krysshamrad eller annan behuggen yta) kan rotborste vara lämplig. För finare bearbetning kan en mjuk borste eller trasa användas.

Skölj noga med vatten efteråt så allt tvättmedel

sköljs bort. Syror och starka alkaliska medel bör undvikas då de skadar stenen och är vådliga för människor och växtlighet. Om dessa ändå används är det utomordentligt *viktigt med noggrann sköljning* och att skyddsföreskrifterna följs.

C. Karbonatsten. Denna stensort är mycket sällsynt på svenska kyrkogårdar.

Karbonatsten tål inte sura rengöringsmedel. De är också känsliga för mekanisk påverkan. Använd mjuk borste eller trasa samt naturlig såpa eller Allrent.

D. Äldre vårdar. Vid arbete med äldre gravvårdar (mer än 100 år och äldre än 60 år, framför allt karbonat-stenar) måste hänsyn tagas till bevarandevärda grav-vårdar. Kontakta därför ansvariga för begravnings-platsen och i förekommande fall den kulturvårdande myndigheten för rådgörande om eventuell klassning ur kulturhistorisk synvinkel. Fråga på vilket sätt det tilltänkta arbetet kan eller bör utföras.

3:2 MEKANISK RENGÖRING OCH REKONDITIONERING

Stenbearbetningar som blekts eller fått missfärgningar av "tidens tand" (ej regelbunden tvättning etc.) och där ingen normal tvättning kan återskapa den ursprungliga lusten kan ibland behöva rengöras mekaniskt. Med mekanisk bearbetning menar vi att med likvärdig metod återigen bearbeta ytan.

– **Blästring.** Innebär att man med en sandbläster bearbetar ytan och därmed tar bort det yttersta skiktet, vilken får en jämn och enhetlig nyans. Denna metod bör endast användas på sågade eller grovslipade stenytor. Blästring rekommenderas ej på raa klovtytor, råhuggna, pikade, spetsmejslade, grada-de, finhuggna eller mönsterhuggna ytor, då bearbetningens egenart, lyster och karaktär spolieras och förstörs.

– **Bearbetade ytor** – exempelvis gradade etc. Räcker inte normal tvättning för att rengöra och återskapa ett acceptabelt resultat rekommenderas omarbetning av de bearbetade ytorna med likvärdiga verktyg och metod som ursprungligen använts – rekonditionering. I samband med textkomplettering vid upphöjd pole-rad text i ruta eller upphöjd friliggande text rekommenderas omhuggning av den befintliga texten och eventuella dekorer, då nyanserna mellan det nya området och det befintliga annars blir misspydande.

– Slipning och/eller polering. Ytor som skadats eller missfärgats återskapas genom omarbetning och rekonditionering med samma bearbetningsgrad.

3:3 FLÄCKBORTTAGNING

Marschaller och ljus kan ge upphov till olika typer av skador. Det vanligaste är sotränder och stearinstänk samt hetta då en marschall ställs ovanpå stenen. Undvik marschaller i närheten av stenar då det regnar eller snöar, vilket uppkallar kraftiga stearinstänk. Nyttja säkra och stadiga ljushållare och lyktor som ger vind och regnskydd.

– Sotränder bör, vid porösa stenar, avlägsnas med torra rengöringsmedel exempelvis suddgummiliknande produkter. I det fall det bränts fast måste som regel rekonditionering av ytan utföras. Vid hårda och täta stensorter räcker det normalt med rengöring enligt 3:1.

Lämplig såpa/tvål

För rengöring av gravvårdar i kalksten/marmor kan såpa (kaliumbaserad), tvål (natriumbaserad) eller Allrent (miljöklassat rengöringsmedel ph 7-9) användas.

Det är viktigt att såpan/tvålen är utan tillsatsmedel.

OBS!

Vid val av rengöringsmedel - Tänk på miljöpåverkan! Kontrollera också eventuella lokala bestämmelser på kyrkogården.

3:4 LAGNING

Vid eventuella sprickor eller andra skador i stenmaterialet kan man välja att försöka laga i stället för att rekonstruera och ersätta den skadade delen. En lagning enligt nedan mellan två fria delar bör av hållbarhetsskäl kombineras med dubbing med rostfria dubbar. Det är viktigt att håligheter fylls med klister så att de inte kan komma att innesluta fukter, som kan vattenfyllas och orsaka frostsprängning.

I karbonatstensorter, som är mera porösa, förekommer detta ofta. Ett resistent och bra tvåkomponentsklister bör användas. Limet kan även blandas med stenpulver av samma stensort som den sten som skall lagas för att eliminera alltför tydlig lagning.

Silikatstensorter kan också lagas men här är det svårare att dölja en eventuell lagning samtidigt som hållbarheten också blir sämre och därför oftast måste kombineras med dubbing.

Spackling av skadade kanter (flisor) kan förekomma på vissa karbonatstensorter men är inte att rekommendera, särskilt inte på släta, polerade – finslipade – blästrade eller raa stenytor. Ytor, som ej lämpar sig för lagning, bör kapas och/eller omarbetas. Vid krysshamrade, finhuggna eller maskinbearbetade ytor kan lagning ske med förfinade metoder utan att det framträder så tydligt.

Miljöns påverkan.

- Miljön på begravningsplatsen liksom klimat, nedfall och bevattning påverkar gravvården. Sol, vind och regn är de faktorer, som direkt eller indirekt påverkar mest. Nedfall av sot, svavel och andra partiklar ger en beläggning på stenytan där olika växtsporer, fröer etc. trivs och kan slå rot. Rik växtlighet intill och över skapar en fuktig miljö, vilket befrämjar växter som alger, lavar och mossor. Genom att alger och lavar håller materialet fuktigt kan detta bidra till frostsprängningar.
- Alger trivs i fuktiga och skuggiga miljöer och uppträder därför på stenytor som vetter mot norr eller står under skuggande träd. De vanligaste är gröna alger men även röda alger förekommer. Efter rengöring återkoloniserar snabbt algerna om stenen inte hålls torr. Vissa algrengöringsmedel kan förlänga tiden före återbildningen.
- Lavar är organismer, som består av en alg och en mikrosvamp i förening och de kan se ut på olika sätt. Normalt ser de på sten ut som tunna skorpor. De fäster på sten med ett slags rötter, hyfer, som tränger in i stenen. Det är oftast bara ytskiktet som tas bort vid rengöring men rötterna är kvar, varför lavan återkoloniserar inom ett par år. Upprepade rengöringar kan på sikt döda även rötterna. Vissa lavaarter är aggressiva mot en del stenmaterial så att de löser upp ytskiktet och materialdelar lossnar.
- Mossor växer oftast på stenar, som inte rengjorts på länge. Framförallt på liggande stenar samt på stenar med rå eller ojämn bearbetning där jord och smuts kan samlas i fördjupningarna.



En gravvårds främsta uppgift är att frambära ett budskap. Den skall därför hållas i ett värdigt och ansat skick för att inte betraktas som vanvårdad. En gravrätt kan återtas om detta inte uppfylls.

4 TEXTKOMPLETTERING

Textkomplettering tillhör den vanligaste anledningen till att ett stenhuggeri anlitas. I äldre tider och då det gällde större stenar utfördes textkomplettering på gravplatsen av någon ambulerande gravör. För att undvika textkomplettering på plats utformades ofta vårdarna som s.k. familjegravstenar med endast ett namn för hela familjen. På detta sätt blev den övriga familjen anonym.

Med dagens tal om jämställdhet och individens lika värde har det nu skett en förändring. Med förbättrade kommunikationer och ny teknik sker nu de flesta textkompletteringar på ett stenhuggeri och gravering på plats har därför, av såväl risk- som av kostnadsskäl, minimerats till att omfatta endast större och jordfasta monument.

4:1 HANTERING

Hantering innefattar ned- och uppmontering, transporter, normala för- och efterarbeten samt garanti/försäkring av hanterad egendom. Hantering måste ske med aktsamhet, särskilt då det gäller äldre stenar, då de ofta är utförda i ett sprödare material.

Vad som ingår i arbetena skall framgå av den bekräftelse, som kunden erhåller före uppdragets utförande eller måste anges särskilt om det avviker från vad som normalt ingår i liknande uppdrag.

En okulärbesiktning måste ske före nedmontering så att eventuella skador kan noteras samt att den montering, som tidigare skett, kontrolleras så att den uppfyller den säkerhet, som fastställts av gravrättsupplåtaren eller rekommenderas av CGK (Centrala Gravvårdskomitten) och GRO.

Ansaret och garantin för hantering, transport och utfört arbete åvilar den som åtar sig uppdraget.

4:2 FÖRBEREDELSE FÖR TEXTKOMPLETTERING

Arbeten före en eventuell textkomplettering innebär oftast rengöring och borttagning av eventuell smuts och växtförekomster som alger, mossor och lavar etc. Se avsnitt 6 - Rengöring och underhåll i detta häfte.

4:3 TEXTKOMPLETTERING

Komplettering av text sker i princip på samma sätt som vid textsättning av ny text. Ur estetisk och kulturell synpunkt är det av yttersta vikt att all textsättning sker med det textutförande (texttyp, storlek och spärning) och typsnitt som tidigare finns på stenen och bör utföras med den teknik och hantverksmetod som användes när gravvården ursprungligen tillverkades.

I samråd med kund kan bearbetningsmetod bytas.

4:4 RENOVERING AV BEFINTLIG TEXT OCH DEKOR

Vid komplettering av ny text på en befintlig gravvård blir ofta skillnaden mellan den nya och befintliga texten stor. Det räcker oftast inte med bara en tvättning/rengöring då sol och väder har blekt och missfärgat stenen utan en renovering/restaurering för att återskapa samma nyans och kontrast kring den nya texten krävs vanligen.

Målad eller förgylld text och dekor bör få ny inläggning. Upphöjd text och dekor bör få nyansrenovering av ytan runt själva texten/dekoren genom omarbetning – omhuggning alt. omskarvning/blästring etc.

4:5 AVSLUTNINGSSARBETEN

Efter arbetena bör stenen åter rengöras från eventuella partiklar av sten- och blästerdamm.

Vid återmontering skall kontroll av säkerheten åter göras så att gravvården inte utgör någon fara för den som besöker platsen eller uppehåller sig i närheten.

OBS! Befintliga texter och dekorer renoveras vid behov.

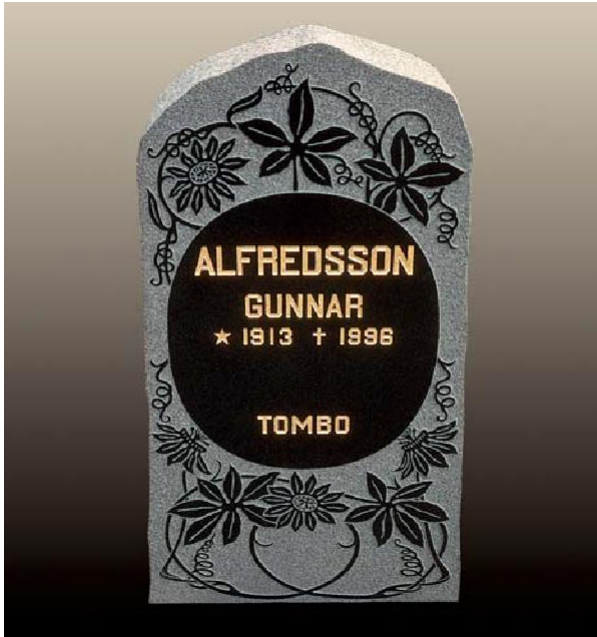
När befintliga förgyllda eller målade texter / dekorer inte ska renoveras måste stor försiktighet iakttagas vid rengöring så att dessa inte onödigtvis skadas.

2R



Två gravvårdar, ca 20 år gamla, har textkompletterats. Den till vänster har rekonstruerats d.v.s. ytan kring text och dekor har huggits om. Den till höger har endast kompletterats och tvättats. Nyansskillnaden mellan den nya och äldre texten kommer aldrig helt att utjämnas.

5 RENOVERING, RESTAURERING, OMARBETNING, ÅTERANVÄNDNING



Återanvänd och omarbetad gravvård, Hovmantorps kyrkogård, Kronobergs län.

5:1 RENOVERING

Att renovera innebär att återskapa ett nära nog ursprungligt skick eller ett likvärdigt utförande som fanns vid nytillverkningen. Renovering på gravvårdar utförs oftast i samband med textkomplettering men kan förekomma som separata beställningar.

Gravvårdar, som funnits på en gravplats under en tid, påverkas av yttre faktorer som sol, regn, nedfall, bevattning eller arbeten (gräsklippning, trimning, klippning, snöröjning etc.) med maskiner och fordon vid eller i närheten. Stenen påverkas genom blekning och/eller missfärgning samt mekaniska skador.

En regelbunden rengöring förhindrar missfärgning medan exempelvis solens påverkan med blekning inte kan undvikas om placeringen är sådan att den utsätts för direkt solsken. Olika material har olika egenskaper och påverkas mer eller mindre av ovanstående.

Renovering av ilagda (färg eller guld) texter och dekorer tillhör ett återkommande underhåll.

Upphöjda texter med finhuggna ytor kring texter och dekorer renoveras oftast om text skall kompletteras och där de finhuggna ytorna går samman.

Finhuggna eller gradhuggna ytor kan oftast renoveras genom omarbetning.

Blästrade, grovslipade, finslipade eller polerade ytor kan oftast omarbetas med samma metod som vid det ursprungliga utförandet.

Vid renovering av flammade, råhuggna eller kilade (klovtytor) ytor rengöres ytorna endast genom tvättning och bör inte blästras då materialet därmed mister sitt kristalliniska utseende.

Hur länge texten/dekoren bevarar sitt utseende eller efter hur lång tid den måste renoveras beror på en rad olika faktorer som exempelvis

- gravvårdens utsatthet för sol, regn, blåst
- gravvårdens miljö med träd, häckar, gräs eller grusytor m.m.
- materialets egenskaper – porositet, minimalsammanfattning, hårdhet, vattenupptagningsförmåga m.m.
- regelbundet underhåll som rengöring etc.

5:2 RESTAURERING

Restaurering innebär att återskapa (tillverka) en skadad eller förstörd gravvård till dess ursprungliga utförande. Hantverksmetoder som använts vid den ursprungliga tillverkningen bör eftersträvas. Val av dekor och textutförande bör följa vad som var normalt vid den tidsperiod då vården tillverkades.

5:3 OMARBETNING

Omarbetning innebär att vårdens textyta arbetas om genom omslipning eller motsvarande och att stenen återgravas med befintlig och/eller ny text och dekor. Ofta händer detta i samband med ett icke planerat fränfalle i familjen eller när ytterligare en generation ska nyttja samma gravplats och där befintlig sten skall användas.

5:4 ÅTERANVÄNDNING/ÅTERBRUK

Återanvändning är egentligen samma sak som omarbetning men då en gravvård återlämnats till gravrättsupplåtaren eller då gravrättsinnehavaren överlåtit gravvården till ett stenhuggeri i samband med att gravrätten upphört. Gravvården användes sedan av ny gravrättsinnehavare.

6 GRAVVÅRDEN – I HISTORISKT PERSPEKTIV



Skulptören Carl Eldhs familjegravplats, Kyrkhults kyrkogård, Blekinge län.

Gravvårdens historia är säkert lika gammal som mänskligheten själv. Vården reses av nära anhöriga för att bearbeta sorg och saknad samt för att visa aktning och respekt för den avlidne. Platsen markeras också för att manifestera den bortgångnes liv och betydelse för de anhöriga och för det samhälle han/hon verkat i.

Vårdens storlek och utformning har begränsats av tekniska och praktiska möjligheter samt av ekonomiska tillgångar.

Om vi kort betraktar de senaste två hundra åren kommer vi att finna följande. Fram mot slutet av 1700-talet begravdes de besuttna inne i kyrkorna under en graverad och skulpterad håll i kyrkgolvet, krypta, gravvalv, gravkapell eller epitaf, medan övriga begravdes på kyrkogården, där graven oftast utmärktes av gravbrädan eller ett enkelt träkors.

Omkring 1800 förbjöds gravsättning inne i kyrkorna av hygieniska skäl och med detta följde en upprustning av kyrkogårdarna samt nyanläggning av ett större antal begravningsplatser, främst i städerna. Landskaps- och trädgårdsarkitekter, som tidigare ritat trädgårdar för slott och herresäten, fick ett nytt arbetsområde.

Murar, kapell, gator, gångar, kvarter, linjer och

gravplatser i proportioner och utsmyckade med häckar, buskar, rabatter, stenramar och träd, allt enligt gammal tradition.

Utformningen av vårdarna för *"de besuttna"*, adel, präster och andra från de högre stånden, följde samma mönster på kyrkogården som tidigare inuti kyrkan, men nu med stående *"pompösa"* vårdar ofta omgärdade av ramar, buxbom eller staket. Lokalt bildades speciella traditioner för gravsättning och utformningar.

Mot slutet av 1800-talet blir gravvårdar i granit mer dominerande även bland medelklassen. Nya tekniska hjälpmedel, till följd av industrialiseringen, började komma fram mot sekelskiftet 1900 med bland annat sågning i ramsågar. Tryckluftstekniken skapade förutsättning för en mer rationell drift och möjlighet till nya utformningar. För att förenkla försäljningen trycktes kataloger, där tecknade typstenar eller *"katalogstenar"* presenterades.

Det är främst av kostnadsskäl som katalogerna tillkom. Det beror på att vårt land är glest befolkat och har långa avstånd. En annan effekt av katalogerna var och är, att tillverkningen delvis kan göras billigare. Katalogerna ska dock främst ses som ett hjälpmedel för att kunden själv ska kunna utforma sin egen personliga gravvård.

Friheten att utforma sina gravanläggningar var nästan total fram till 1920-talet då försöken att begränsa anläggningarnas storlek började.

Funktionalismen var under 1930- och 40-talen ett begrepp, som gav genklang inom hela samhället och fick stora negativa konsekvenser för hantverket och den konstnärliga utsmyckningen. Den kom att i stor omfattning präglade planeringen av våra kyrkogårdar och utformningen av våra gravvårdar.

"Funkisen" – raka fantasilösa linjer i kvadrater och rektanglar och med maxhöjden ca 70 cm – innebär ett nära nog totalt disciplinerat och likformigt genomförande.

Successivt försvann *snickarglädjen* från våra villor liksom mycket av konsthantverket i stenbranschen med dess rika utsmyckningar, profiler, exklusiva bearbetningar och fantasifulla ornamenteringar, som präglat gravvårdsindustrin dittills. Kollektivets och de kultur-radikala idéernas tid var inne med ett underordnande eller starkt begränsande av den individuella friheten. Hög och låg, rik och fattig – alla skulle inordnas i likformighet. Vi fostrades till att inte utmärka oss – "*fick inte vara förmer...*" – det blev "fult" att sätta titel och gårdsnamn eller att vara personlig.

Ett annat fenomen var också påtagligt: Under kris-tider förändrar vi vårt köpbeteende. Alla typer av s.k. kapitalvaror minimeras av kostnadsskäl. 30-tals-depressionen, världskrigen liksom den ekonomiska kris vi fick under 1990-talet förändrade märkbart kostnadsnivån på våra gravvårdar.

Den faktor som påverkat branschen mest är de anonyma begravningsätten, där den enskilda gravplatsen inte märkes ut. Den mest kända kallas i Sverige minneslund, i Danmark "*Fellesgrav*" och i Tyskland "*Anonymus*". En rad andra anonyma begravningsätt finns.

Den första minneslundan invigdes 1958 och utvecklingen har varit mycket snabb. Vid millennieskiftet hade mer än en tredjedel valt denna nya begravningsform.

Begravningsbranschen har numera upptäckt, att många anhängare ångrar sitt val. Ansträngningar görs nu för att ge de anhängare andra alternativ, där de kan få en plats att gå till. Asklund, kistlund, urnlund är några av de nya alternativen.

Det finns förändringar som verkar positivt för gravvårdskulturen:

- Den nya *begravningslagen* som kom 1990 har en ny inriktning mot större frihet och individuella lösningar.
- Med våra invandrare har vi fått och får nya impulser. De tar med sig traditionerna från sitt forna hemland. Bilder, foton, annorlunda ornament, rikare utsmyckning och bearbetning är några bidrag till ett rikare kulturutbud på våra framtida begravningsplatser.

Några faktorer som allvarligt kommer att förändra det framtida utseendet – estetiken – på våra begravningsplatser och som är svåra att förändra är:

- förändrade familjesammansättningar
- ett rörligare boende
- kostsam gravskötsel
- förändrad gravrättstid
- anonyma gravsättningar eller nya varianter av gemensamhetsgravplatser

Normalt är gravrättstiden 25 år. Detta är en faktor, som kan komma att snabbt förändra våra kyrkogårdar. De äldre gravvårdarna tas på många håll bort i allt snabbare takt efter gravrättstidens slut. Kanske borde flertalet gravplatser i äldre miljö få ha sina gamla gravvårdar kvar tills ny gravrättsinnehavare utsetts och den nye innehavaren byter ut eller återanvänder befintlig vård?

För att säkra den framtida utvecklingen för den personliga gravplatsen måste nya, mer underhållsfria skötselalternativ utvecklas. En gravvård i granit är i princip underhållsfri, eventuell tvättning kan erfordras någon enstaka gång, medan rabatten blir den, som kräver mest arbetsinsats och därmed kostnad. Ett bra alternativ är, att belägga denna yta med en stenplatta i samma stensort som gravvården. När så önskas kan man sätta en blomma men även utan denna ser gravplatsen ändå alltid vårdad ut.

Valet av begravningsätt kommer troligen att följa några tänkbara huvudlinjer under inledningen av vårt nya millennium.

- En vidareutveckling av *fria kvarter*, där fri och personlig utformning är möjlig. Kvarteren kan indelas i avsnitt med varierande inriktning och möjlighet till nya kreativa lösningar för olika smak



Gravård med stort kulturellt- och konstnärligt värde, rik på information och symbolik.

och intresse. Andra avsnitt eller kvarter kan gälla för religiösa, etniska, nationella eller ideella grupper eller sammanslutningar.

- En renässans för *familjegravplatsen* avsedd för flera generationer, gärna med ramar, buxbom eller smidesstaket. Familjegravplatsen får nya utformningar eller äldre familjegravar återanvänds, omarbetas och/eller kompletteras för kommande generationer. Detta är ett bra alternativ vid förändrade familjesammansättningar, ett rörligt boende eller kostsam gravskötsel. Detta kan också motverka användningen av anonyma gravsättningar samt bidra till mindre förändring i vår äldre gravplatsmiljö. Detta alternativ bör stimuleras då man dels bättre skulle utnyttja befintliga gravar, dels bättre kunna tillgodose vårt kulturarv.
- Nya gemensamma monument som alternativ till minneslund. Exempelvis: *block, murar, rösen, pelare eller ett gemensamt monument för enskild gravsättning.*

Dialogen mellan gravvårdsbranschen, begravningsbranschen, myndigheter för begravningsverksamhet samt de "vårdande enheterna" på begravningsplatserna är viktig och måste ske kontinuerligt. Ett bra tillfälle att påverka det framtida utseendet på våra begravningsplatser är, när de anhöriga väljer

begravningsätt eller köper gravvård för *första gången* eftersom de då är mer mottagliga för argument för utformning av gravvård och gravplats. Det är viktigt att de då får en korrekt och sakkunnig information.

Det krävs en stor utbildningsinsats av goda rådgivare för att bevara och utveckla vår gravvårds- och begravningskultur. Dessutom bidrar utbildningen till att bevara ett stort kunnande inom hantverk, utformning, materialkännedom, bearbetning, estetik och konst. Det krävs känsla, ansvar, etik och moral för den kulturgärning som utförs vid rådgivning och försäljning av en gravvård.

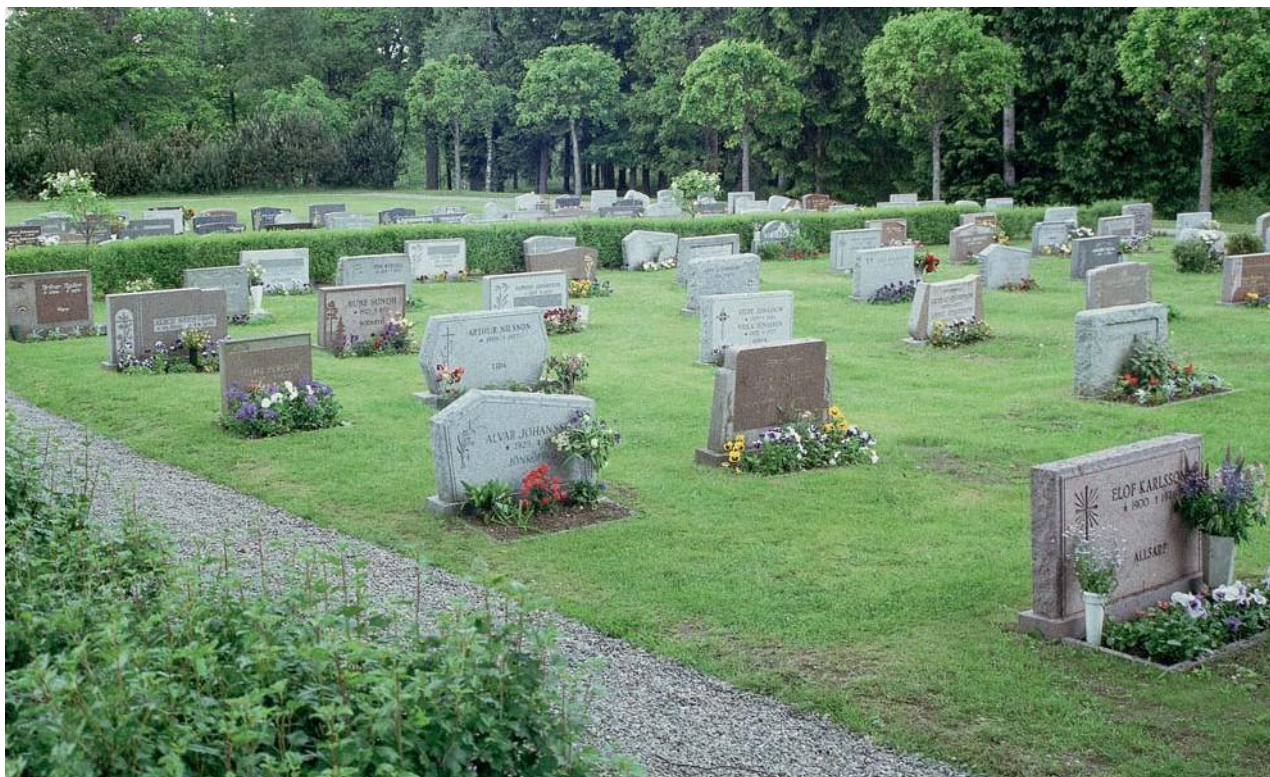
Varje ny gravvård är ett inslag som förändrar begravningsplatsens utseende. Det samma gäller när någon gravvård tas bort.

En katalog eller broschyr bör ses som *idéuppslag* och underlag för de anhöriga att utforma minnesvården personligt utan att den därmed behöver kosta mer.

Om vi ska ha möjlighet att vidareutveckla och bevara en god grav- och gravvårdskultur på våra begravningsplatser och ha kvalificerade hantverkare i gravvårdsbranschen, måste alla de, som är inblandade i information och vägledning av anhöriga, besitta ett stort kunnande.



Äldre gravkvarter från föregående sekelskifte eller början av 1900-talet.



Nyare gravkvarter, efter "Funktionalismen", från 1970 – 80-talet.

7 ORGANISATION, LAGAR OCH BESTÄMMELSER



Huvudman för begravningsverksamheten är Svenska Kyrkans församlingar och samfälligheter utom i två kommuner, Stockholm och Tranås.

7:1 LAGAR OCH FÖRORDNINGAR FÖR BEGRAVNINGS-VERKSAMHETEN.

Den lagstiftning som gäller för begravningsplatserna är kulturmiljölagen (KML), SFS 1988:950 från den 1 januari 1989 och begravningslagen (BL), SFS 1990:1144 samt begravningsförordningen (BF), 1990:1147 från den 1 april 1991.

I samband med relationsändringen mellan staten och Svenska kyrkan den 1 januari 2000 beslutades, att Svenska kyrkans församlingar och kyrkliga samfälligheter ska fortsätta att ansvara för begravningsverksamheten, alltså inneha huvudmannaskapet. Det finns två kommuner, Stockholm och Tranås, som är huvudmän för denna verksamhet sedan lång tid tillbaka.

7:2 HUVUDMAN OCH ANSVARIG FÖR BEGRAVNINGSVERKSAMHETEN OCH BEGRAVNINGSPLATSEN, är de territoriella församlingarna inom Svenska Kyrkan enl 2 kap1§ BL. Regeringen kan besluta, att ansvaret istället åvilar den borgerliga kommunen.

Huvudmannen ska hålla allmänna begravningsplatser med ett tillräckligt antal gravplatser och gravanläggningar av allmänt förekommande slag. Han skall dessutom tillhandahålla gravplatser för dem, som inte tillhör något kristet trossamfund, antingen inom förvaltningsområdet eller inom närbeläget förvaltningsområde.

Vilka åtgärder som ingår i begravningsverksamheten framgår av 9 kap 6§ BL ("Tjänster som ingår i begravningsavgiften för den som vid dödsfallet var folkbokförd inom en huvudmans förvaltningsområde...", "Vad som begravningsavgiften får användas till utöver det är förvaltning av de allmänna ytorna inkl. kulturmiljövård...").

Huvudmannen fullgör myndighetsuppgifter utan att vara en myndighet. Uppgiften som huvudman åvilar inom församlingen kyrkorådet enligt begravningslagen. En annan ordning kan förekomma i större församling genom att ett särskilt beslut tas i kyrkofullmäktige om att uppgiften som huvudman delegerats till kyrkogårdsutskottet.

De bestämmelser, som reglerar den kyrkliga organisationens uppbyggnad och arbetsformer, framgår av "Kyrkoordning och reglementen" från och med den 1 januari 2000. Reglementet reglerar nämndens verksamhetsområde och innehåller formalia för nämndens verksamhet.

Begravningsavgift. Genom relationsändringen (d.v.s. förändringen mellan kyrkan och staten enligt ovan) förlorade församlingarna och de kyrkliga samfälligheterna sin kommunstatus och kan därmed inte ta ut någon kyrkoskatt. En ny avgift, så kallad

begravningsavgift, infördes därför från den 1 januari 2000. Den gäller alla, som har en kommunalt beskattningsbar förvärvsinkomst. Intäkter och kostnader för begravningsverksamheten måste särredovisas från huvudmannens övriga verksamhet. De, som är medlemmar i Svenska kyrkan, får betala en så kallad kyrkoavgift i vilken begravningsavgiften är inräknad.

Begravningsombudet. Länsstyrelsen utser ett begravningsombud, som ska ta till vara de personers intresse som inte tillhör Svenska Kyrkan. Är kommunen huvudman finns inget begravningsombud.

Regler och krav för varje allmän begravningsplats

Riktlinjer för begravningsverksamheten. Sedan 1 januari 2024 ska det finnas enligt Kyrkoordningen. Riktlinjerna ska ange hur den enskilda församlingen eller pastoratet arbetar med det som ingår i den begravningsverksamhet som avser alla folkbokförda.

Vård- och underhållsplaner ska redovisa hur begravningsplatsen ska vårdas och underhållas så att det kulturhistoriska värdet inte minskas och dess utseende och karaktär inte förvanskas. Både sedvanligt underhåll och tillståndspliktiga åtgärder som behövs för vården och underhållet ska framgå av planen. Sedan 2012 är det lagstadgat i Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen (KRFS 2012:2) att det ska finnas en vård- och underhållsplan för alla begravningsplatser som är skyddade enligt 4 kap. kulturmiljölagen (1988:950).

Gravkarta skall enligt 2 kap 5§ BL finnas över begravningsplatsen. I 3§ BF anges vilka krav, som skall ställas på en gravkarta. Samtliga gravplatser skall förses med nummer.

Gravbok och/eller gravregister skall föras över begravningsplatsen, 4§ – 6§ BF, och skall innehålla gravrättsinnehavare, gravsatta, stoftets eller askans läge inom gravplatsen och eventuella förändringar av rätten till gravplatsen.

Policy för begravningsverksamheten bör finnas och fattas av huvudmannen men är inget krav. Det kan vara bra att hänvisa till huvudmannens inställning och intentioner i vissa frågor, exempelvis avseende gravanordningar. Församlingsförbundet har exemplifierat typer av beslut, som huvudmannen bör ta generellt ställningstagande till.

Ordningsföreskrifter bör finnas för begravningsplatsen. Den borgerliga kommunen förutsätts tillgodose behovet av ordningsföreskrifter även för begravningsplatsernas del.

Gravplatsföreskrifter bör finnas och reglera ordningen på gravplatserna.

På grund av begravningsplatsernas stora kulturhistoriska värde skall dessa vårdas och underhållas så, att deras kulturhistoriska värde inte förvanskas.

Detta gäller begravningsplatser som anlagts före 1940 – 4 kap 11§ KL. Vissa begravningsplatser står under statlig tillsyn genom Länsstyrelsen. Detta gäller även begravningsplats, som Riksantikvarieämbetet finner viktig genom sitt kulturhistoriska värde. Det krävs som regel Länsstyrelsens tillstånd att utvidga eller väsentligt förändra begravningsplatsen. För begravningsplatser anlagda efter 1940 krävs endast kommunalt byggnadslov.

7:3 Gravrätt

Var och en, som är folkbokförd inom församlingen, har rätt till en gravplats – 2 kap 3§ BL. Rätten till gravplatsen kallas gravrätt och gäller i 25 år från gravsättning och kan förnyas när gravrätten löper ut. En eller flera personer kan vara gravrättsinnehavare. Sedan 1 januari 2000 skall huvudmannen för den, som är folkbokförd inom hans förvaltningsområde tillhandahålla gravplats under 25 år utan kostnad för dödsboet. Därmed upplåts gravplats endast i samband med gravsättning.

7:4 Gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter

Gravrättsinnehavaren har rättighet men ingen skyldighet att sätta upp en gravanordning. Han bestämmer vem som får gravsättas inom gravplatsen samt om gravanordningens utseende och beskaffenhet m.m. Till skyldigheterna hör att hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick.

Till gravanordning hör gravvårdar och andra gravöverbyggnader, stenramar, staket och andra liknande anordningar på en gravplats. Gravrättsinnehavaren bestämmer vidare om gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt, det vill säga anordnande av gravkulle eller grusyta, plantering av häck, prydnadsväxter, uppsättande av lyktor etc.

Kulturmiljölagen sätter, genom omtanken om andra människor och intresset av en god gravkultur, gränser. Gravrättsupplåtaren/huvudmannen har rätt att besluta om begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt, 7 kap 26§ BL. Begränsningarna skall dock vara nödvändiga för en god gravkultur.

Begravningslagen och framför allt förarbetena till lagen i form av proposition, 1990/91:10 BL, försöker klargöra innebörden av vad som utgör en god gravkultur.

Begravningslagen och dess förarbeten klargör vilka syften föreskrifterna skall tillgodose. Lagens syften är att förhindra

- påtagligt störande inslag i känslig miljö
- otillbörligt kränkande gravanordningar
- gravanordningar, som utgör en fara för dem, som har intilliggande gravplatser, besöker begravningsplatsen eller utför arbeten där.

Föreskrifterna skall ge huvudmannen möjlighet att fullgöra sina skyldigheter enligt KML – att vårda och underhålla begravningsplatsen så, att dess kulturhistoriska värde inte förminskas eller förvanskas. BL förutsätter, att behoven kan skifta inom begravningsplatsen. Det bör finnas utrymme för stor frihet för gravrättsinnehavaren inom någon del av begravningsplatsen.

7:5 PRÖVNING AV GRAVANORDNING

Gravrättsinnehavare, som vill sätta upp en gravanordning, måste inge ansökan härom till huvudmannen. Vanligen inges ansökan av gravvårdsleverantören såsom ombud för gravrättsinnehavaren. Huvudmannen prövar därefter ansökan, 7 kap 27§ BL.

När gravanordning blivit uppsatt, får den inte utan medgivande av huvudmannen föras bort. Medgivande får inte lämnas, om det finns risk för att man förfar på ett ovärdigt sätt med gravanordningen BL 7 kap 28§.

När gravrätten löper ut, har gravrättsinnehavaren sex månader på sig att föra bort gravanordningen. Prövning enligt ovan skall dock först ske. Är gravanordningen inte bortförd inom sex månader blir den upplåtaren/huvudmannens egendom, 7 kap 36§.

Har huvudmannen blivit ägare till gravanordningen, måste den bedömas bl.a. för sitt kulturhistoriska värde. Den kan lämnas kvar på gravplatsen eller

ställas upp på annan lämplig plats, 7 kap 37§. För att fastställa det kulturhistoriska värdet brukar huvudmannen inhämta råd från länsmuseum eller länsantikvarien. En inventering av begravningsplatsens gravanordningar bör därför ske. Återanvändning är en möjlighet, som bör prövas. För att huvudmännen ska kunna avgöra vad som är bevarandevärt och hur gravvårdarna i övrigt skall hanteras, bör ett policydokument utarbetas.

Prövning av sakfrågor. Huvudmannens beslut i ärenden enligt begravningslagen kan överklagas till Länsstyrelsen för prövande av sakfråga. Den som inte är nöjd med Länsstyrelsens beslut kan överklaga till Förvaltningsrätten, Kammarrätten och slutligen till Högsta förvaltningsrätten.

Ingen myndighet eller organisation kan sägas sitta inne med svaret på vad som är en god gravkultur. Besvärsmyndigheten (Länsstyrelsen i de flesta fall) har prövat frågan oftast till förmån för gravrättsinnehavaren.

Ingen myndighet eller organisation kan sägas sitta inne med svaret på vad som är en god gravkultur. Besvärsmyndigheten har prövat frågan oftast till förmån för gravrättsinnehavaren.



SVERIGES STENINDUSTRIFÖRBUND
Industrigatan 6, 291 36 Kristianstad. Telefon 044-20 97 80
info@sten.se www.sten.se